

УДК 811.161.2'373.2.1(477. 44-25) : 32.5. 86 (477)

Деколонізація топонімів міста Вінниця: лексико-семантичний аналіз

Наталія Павликівська

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Надійшла до редакції: 10.04.2024 • Схвалено до друку: 30.04.2024

Анотація

У статті йдеться про деколонізацію топонімів міста Вінниця, зокрема про нові назви вулиць, провулків, площ. Увагу зосереджено на тих годонімах, які з'явилися у 2023 році. Причиною цьому стало масштабне вторгнення Росії в Україну та суспільна потреба на відмову від усього російського. Перейменовано більш як 160 топооб'єктів. Відтак вулицям повернули історичні назви, також є персональні присвяти героям, які загинули в російсько-українській війні. Здійснено лексико-семантичний аналіз годонімів, з'ясановано їхнє місце та функційне навантаження в урбаноніміконі міста.

Ключові слова: ономастика, онім, топонім, урбанонім, годонім

UDC 811.161.2'373.2.1(477. 44-25) : 32.5. 86 (477)

Decolonization of toponyms of Vinnytsia: lexical and semantic analysis

Nataliia Pavlykivska*

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

* Corresponding author, e-mail: pavlikivska@i.ua

Received: 10.04.2024 • Accepted: 30.04.2024

Abstract

A toponym is defined as a common name for any toponymic objects, starting from large geographical names and administrative districts and ending with small internal urban objects (names of streets, squares, settlements, regions, countries, etc.). The main purpose and function of toponyms is to highlight, individualize, and identify named objects among others. Ukrainian onomastics has consistently pointed to the necessity of a systematic study of toponymy, including microtoponymy. The attention of researchers to the microtoponymy of certain regions of Ukraine has increased significantly, and this is represented in the studies of M. Khudash, K. Tsiluiko, E. Cherepanova, D. Buchko, L. Humetska, K. Halas, I. Zhelieznak, S. Verbych, Y. Karpenko, Z. Kupchynska, V. Loboda, J. Pura, M. Torchynskyi, N. Torchynska, Y. Stepanov, and many others. Equally important is the study of urban names, including regional ones. Urban name is the name of an inner-city object that represents the semantic character of the city, records the history of urban structures, their social, ethnic and cultural function. Both Ukrainian and foreign scholars have conducted research in the field of urban names. Among them: D. Buchko, O. Belei, N. Lisniak, N. Liasovets, R. Liashenko, O. Halai, I. Sabodash, Y. Fernos, L. Masenko, P. Chuchka, T. Shmelva, V. Kamianets, M. Blich, E. Jedrzefko, and others. The **purpose** of this article is to analyze the lexical and semantic aspects of the hodonyms of Vinnytsia, which appeared as a result of the decolonization of toponyms in 2023. The main research **methods** are: descriptive, comparative-historical, structural-semantic, and component analysis. **Results.** The new names immortalize the memory of outstanding figures of culture and art, significant historical episodes, heroes of the all-time liberation struggles, and heroes of the Russian-Ukrainian war. All the analyzed onyms are divided into two groups: derivatives of other proper names, including anthroponyms, microtoponyms, microhydronyms, and onyms of appellative origin. The group of hodonyms derived from anthroponyms includes about 150 names. Among them are the following: 1) hodonyms-names of the heroes of the Russian-Ukrainian war; 2) hodonyms-names of cultural and arts figures, including Ukrainian writers, publicists, journalists, literary scholars, critics, folklorists, composers, singers, actors, artists, architects, and film directors; 3) hodonyms-names of Ukrainian public figures, princes, philanthropists, human rights activists, politicians, military leaders, scientists, educators, and rebels. The group of hodonyms derived from toponyms is presented as follows: 1) derived from oikonyms, including astionym; 2) derived from choronyms, including sovereignonyms; 3) derived from microtoponyms, microhydronyms. The group of hodonyms derived from appellatives is represented by a small number of names for natural features of the area, the location of an object, etc. **Novelty** consists in the fact that it is the first lexical and semantic analysis of the hodonyms of Vinnytsia as part of the decolonization of toponyms in 2023. **Conclusions.** Like other cities in Ukraine, Vinnytsia faced a wave of decolonization of toponyms with Russian and Soviet echoes in 2022-2023. As a result, streets, alleys, and squares were given their historical names. There are personal tributes to the fallen heroes of the Russian-Ukrainian war. The urbanonymicon of Vinnytsia is structured by onymic and appellative derivatives, among which anthroponymic and toponymic homonyms predominate. They reflect the worldview of the city's inhabitants, have important cultural significance, and perform a social, ethnic, and cultural function.

Keywords: onomastics, onym, toponym, urban name, hodonym

Постановка проблеми. Топоніміка як окрема галузь ономастики вивчає географічні назви, їхнє походження, смислове значення, динаміку розвитку, сучасний стан, написання й вимову. Топонімія ж становить сукупність географічних назв певної території. Основне призначення, функція топонімів – це виділення, індивідуалізація, ідентифікація іменованих об'єктів серед інших.

В українській ономастиці неодноразово наголошувалося на потребі системного вивчення топонімії, зокрема мікротопонімії. Мікротопонім – це власна назва невеликого місця чи географічного об'єкта. Серед усіх видів власних назв мікротопоніми стоять найближче до загальних слів, зберігаючи свою мотивованість. Їхня специфіка тісно й органічно пов'язана з різними особливостями іменованих об'єктів, вони здебільшого є фактами однієї мови й продуктом творчості одного народу. Помітно зросла увага дослідників до мікротопонімії окремих регіонів України, що представлено в дослідженнях М. Худаша, К. Цілуїка, Є. Черепанової, Д. Бучка, Л. Гумецької, К. Галаса, І. Железняк, С. Вербича, Ю. Карпенка, З. Купчинської, В. Лободи, Я. Пури, М. Торчинського, Н. Торчинської, Є. Степанова та багатьох інших.

Не менш важливе значення має вивчення урбанонімії, зокрема регіональної. Урбанонім – назва внутрішньо міського об'єкта, що відображає семантичний образ міста, зафіксує історію розвитку урбанонімних структур, їхню соціальну та етнокультурну функцію. До урбанонімів належать не лише найменування просторових об'єктів, якими можуть бути назви лінійних денотатів – годоніми (назви вулиць), агороніми (назви площ), а й меморіалоніми (назви меморіальних комплексів і пам'ятних місць) та віваріоніми (назви зоопарків і зоосадів) (Торчинський, 2007, с. 176). Урбанонімія ж являє собою систему знакових мовних одиниць, які репрезентують історію та світоглядну позицію населення певного регіону. Урбаноніми мають особливe культурологічне значення та практичне застосування і виконують дві основні функції:

ідентифікаційну – виділення й розрізnenня однотипних об'єктів;

інформаційну – орієнтація людини в навколоіишньому просторі, у місті.

Урбанонімний простір українців перебуває в постійному розвитку, оновленні, удосконаленні, маніфестує їхню сутність і загальнолюдські та національні цінності. Власні назви міських

об'єктів функціонують повсюдно й уживаються масово. Їх дослідження дає змогу істотно відновлювати історію мови та історію народу, оскільки найменування вулиць, провулків, проспектів, майданів мають важливий статус не тільки в географії міста, а й у його історії, в національно-культурному розвитку. Вивчення урбанонімії не втрачає своєї актуальності. Чітке уявлення про появу, розвиток, закономірності функціонування урбанонімної підсистеми сприятиме визначеню її місця в онімній системі мови загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У царині урбанонімії мають дослідження як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Серед них – Д. Бучко, О. Белей, Н. Лісняк, Н. Лясовець, Р. Ляшенко, О. Галай, І. Сабода, Ю. Фернос, Л. Масенко, П. Чучка, Т. Шмельова, В. Кам'янець, А. Титаренко, О. Негер, М. Blich, Е. Jedrzejko та інші (Титаренко, 2015; Негер, 2018). Урбаноніми Вінниці знайшли своє висвітлення в студіях К. Кузіної, яка проаналізувала заходи радянської влади щодо запровадження нових назв вулиць як важливі ідеологічні складники політики радянізації міського простору міста Вінниця у 20-30-х рр. ХХ ст.; Т. Караєвої, яка дослідила першу, «національно-демократичну», хвилю перейменувань у місті з 1989 до 1996 року; О. Гнатюк, який здійснив порівняльний аналіз урбанонімів Запоріжжя, Вінниці та Києва як маркерів територіальної ідентичності населення; К. Андрощук, який вивчав урбаноніми Вінниці в контексті декомунізації, а саме у період другої хвилі перейменувань – 2015–2016 рр. (Андрощук, 2022, с. 17–18).

Щодо вінницьких вулиць, то перші дослідження в цій галузі провів В. Отамановський у 20-х рр. ХХ ст. Результати його діяльності вміщені в працях «Вінниця. Історичний нарис» (1964) та «Вінниця в XIV–XVII століттях» (1993). Пізніше цієї проблеми торкнулася дослідниця історії архітектури міста Л. Денисова. Авторами збірки «Срібна мить» (поштові листівки та фотографії з музеїної колекції) зроблено спробу розповісти про перейменування деяких міських вулиць. Велику копітку роботу в цій галузі провів колишній секретар комісії міськвиконкому з перейменування вулиць на межі 1980–1990-х рр. В. Малиновський.

У 1974 році бібліографічний відділ обласної наукової бібліотеки імені К. А. Тімрязєва видав бібліографічний покажчик до 30-річчя визволення Вінниці від фашистських окупантів «Їх іменами названо вулиці нашого міста», у якому

подано короткі біографічні відомості та список літератури про ту чи ту особистість.

У ХХ ст. вулиці Вінниці, як і багатьох інших міст України, часто змінювали свою назву під упливом зміни політичної ідеології. До прикладу:

Воїнів-Інтернаціоналістів (1995) – Артоболевського (1978) – Інститутська (до 1978);

Володарського (1994) – Івана Бугуна (1941) – Монастирсько-Благовіщенська (Маріїнсько-Благовіщенська) (1910) – Монастирська (до 1910) – Шляхетська (XVII ст.);

Гліба Успенського (1921) – Спаська (1910) – Мала Лазаретна (до 1910);

Зої Космодем'янської (1955) – Гойхера (1944) – Князь Ігорівський (1941) – Гойхера (1921) – Князь Ігорівський (1910);

Івана Бевза (1955) – Депутатська (до 1955) – Дніпровська (1941);

Келецька (1976) – Спартаківська (1944) – Судацька (1941) – Спартаківська (1921) – Богемська (до 1921);

Першотравнева (1944) – Володимира Великого (1941) – Першотравнева (1921) – Романівська (1910) – Торгова (до 1910) – Дорога капуцинів або Капуцинська вулиця (XVIII ст.) – Довга (XVII ст.);

Петра Дорошенка (1992) – Євгенії Бош (1967) – Басейна (до 1967);

Свердлова (1944) – Петра Могили (1941) – Свердлова (1921) – Петра Могили (1910) – Мала Дворянська (до 1910) – Красносельська (XVII ст.);

Театральна (1992) – Дзержинського (1944) – Івана Мазепи (1941) – Дзержинського (1921) – Катерининська (1910) – частина Садової та П'ятничанська (до 1910);

Чкалова (1944) – Князя Данила (1941) – Чкалова (1938) – Слинька (1921) – Ольгердовський пров. (1910) – Торговий пров. (до 1910);

Щорса (1944) – Дальня (1941) – Васильківська (до 1921) та багато інших.

Основні етапи перейменувань вулиць у ХХ ст. відбувались у 1910 році, у роки німецької окупації та після здобуття Україною незалежності.

Керуючись Законом України від 09.04.2015 р. № 317 «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки», міська рада міста Вінниця затвердила рішення про перейменування 135 вулиць, провулків, тупиків та проїздів у місті. Серед них такі:

Козицького – Миколи Оводова (громадський діяч, лікар, реформатор, міський голова Вінниці у 1899–1917 рр.);

Ленінградська – Олександра Довженка (український письменник та кінорежисер, класик світового кінематографа);

Медведєва – Миколи Амосова (видатний хірург, біокібернетик, філософ, письменник, академік медичних наук України);

В. Примакова – Якова Шепеля (повстанський отаман на Літинщині, полковник Армії УНР);

Пролетарська – Гайдамацька (топонім пов'язаний з народним повстанським рухом на Правобережній Україні XVIII ст.);

Фадеєва – Павла Скоропадського (військовий, громадський та політичний діяч, Гетьман Української Держави в 1918 р.);

Чкалова – Симона Петлюри (державний, військовий та політичний діяч, журналіст, публіцист. Організатор українських збройних сил в 1917 р.) та ін.

У 2022 році в місті перейменовано ще кілька вулиць, щоб вшанувати незламних захисників України, які стійко боронили й боронять нашу землю від загарбників. Тож тепер вже колишня вулиця Блока має назву *Героїв поліції*, вулиця *Тімірязєва* – *Захисників Неба*, а вулиця *Некрасова* – *Героїв Нацгвардії*.

Мета статті передбачає аналіз урбанонімікону міста Вінниця, який сформувався у 2023 році під упливом деколонізації топонімії в Україні.

Об'єктом дослідження слугували нові годині міста.

Предметом дослідження є лексико-семантичний аналіз годонімів міста Вінниця, які функціонують від 2023 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. У березні 2023 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки». У цьому ж році Закон набув чинності. У Вінниці перейменували понад 160 вулиць, провулків, площ. Причиною цього стало масштабне вторгнення росії в Україну з 24 лютого 2022 року та суспільна потреба на відмову від усього російського. Кінцевою датою реалізації вимог є 27 липня 2024 року.

У цій статті ми розглянемо лексико-семантичний потенціал перейменованих годонімів та агоронімів міста Вінниця 2023 року. У нових на-

звах увічнено пам'ять про визначних діячів культури й мистецтва, знакові історичні події, героїв визвольних змагань усіх часів, героїв російсько-української війни.

Усі досліджені оніми в урбаноніміконі міста окреслені двома групами: похідні від інших власних найменувань, зокрема від антропонімів, мікротопонімів, мікログідронімів (трансонімізація) та оніми апеллятивного походження (трансапеллятизація).

Відантропонімна група годонімів нараховує близько 150 назв. Серед них виокремлюємо:

1. **Годоніми – імена героїв російсько-української війни**: Дмитра Білоконя (замість Баженова); Анатолія Черниша (замість Ковпака); Володимира Даценка (замість Немировича-Данченка); Олексія Зінов'єва (замість Новікова); Павла Корнелюка (замість Станіславського); Олександра Божка (замість пров. Станіславського). Одна з вулиць Вінниці має ім'я доночки захисників України Олександри Бурбело (замість Писарєва) – юної поетки, життя якої обірвалося через хворобу в 15 років.

2. **Годоніми – імена діячів культури й мистецтва, зокрема українських письменників, публіцистів, журналістів, літературознавців, критиків, фольклористів, композиторів, співаків, акторів, художників, архітекторів, кінорежисерів:**

Миколи Хвильового (замість Бестужева); Уласа Самчука (замість Достоєвського); Василя Барки (замість Каховського); Олени Теліги (замість Гончарова); Григорія Сковороди (замість Пушкіна); Леоніда Глібова (замість Рилєєва); Остапа Вишні (замість Талаліхіна); Василя Симоненка (замість Ціolkовського); Івана Дзюби (замість Академіка Павлова); Михайла Драгоманова (замість Салтикова-Щедріна); Івана Світличного (замість Маміна-Сибіряка); Євгена Сверстюка (замість Толбухіна); Мирослава Скорика (замість Глінки); Василя Сильвестрова (замість Серафимовича); Василя Сліпака (замість Матросова); Марії Приймащенко (замість Покришкіна); Тетяни Яблонської (замість Макаренка); Насті Присяжнюк (замість Морозової Г.); Гнати Танцюри (замість Москвіна); Яна Засідателя (замість Герцена); Георгія Нарбути (замість Грибоедова); Василя Кричевського (замість Ушакова); Казимира Малевича (замість Шмідта); Василя Хмелюка (замість Рилєєва); Юрія Ілленка (замість Мороза Гната); Надії Суровцової (замість Лавреньова); Олександра Немченка (замість Глінки) та інші.

3. **Годоніми – імена українських громадських діячів, князів, меценатів, правозахисників, політиків, військових діячів, учених, просвітителів, повстанців:**

Князя Володимира (замість Міліційна); Святослава Хороброго (замість Кошового О.); Грохольських (замість Рилєєва); Євгена Чикаленка (замість Лермонтова); Олександра Лотоцького (замість Пестеля); Євгена Коновалця (замість Гліба Успенського); Ярослава Немеца (замість Щукіна); Софії Русової (замість Молодогвардійська); Генерала Григоренка (замість Москаленка); Вацлава Гавели (замість Невського); Ісмаїла Гаспринського (замість Жуковського); Михайла Малишенка (замість Короленка); Миколи Костомарова (замість Ломоносова); Антона Листопада (замість Єрмака); Юрія Левади (замість Карбішева); Гетьмана Мазепи (замість Чехова); Данила Нечая (замість Тургенєва); Сенатора Маккейна (замість Понеделіна); Джеймса Мейса (замість Кузнецова); Діонісія Міклера (замість Мічуріна); Василя Гречулевича (замість Гастелло); Кальницького (замість Цимлянська); Романа Шухевича (замість Добролюбова); Олекси Довбуша (замість Декабристів); Семена Олійничука (замість Сергєєва-Ценського) та ін.

Відтопонімна група годонімів та агоронімів представлена в такий спосіб:

Похідні від ойконімів, зокрема астіонімів: Гданська (замість Нахімова); Паневежиська (замість Пугачова); Варшавська (замість Ширшова); Запорізька (замість Запорожця П.).

Похідні від хоронімів, зокрема суворонімів: Болгарська (замість Константиновича).

Похідні від мікротопонімів, мікログідронімів: Замковий (замість Крилова); Крутнів Яр (замість Лютневої революції); Калічанська (замість Гагаріна); Шереметка (замість Гагаріна).

Представлена група годонімів має історичне підґрунтя і знову посіла своє місце в системі вінницької топоніміки. Порівняймо назви малих річок міста Вінниця Каліча, Шереметка і в минулому назву села Шереметка (зарах Пирогово), назви площі Калічанська, мікрорайону Каліча (неофіційно); провулок Замковий і Замкова гора (замчище Старого Вінницького замку розташоване на лівому березі Пд. Бугу, уважають, звідти починалася історія міста); Крутнів Яр є історичною назвою сучасної ділянки мікрорайону Пирогове, а назва цього урочища слугує і назвою вулиці Крутнів Яр, яка вздовж нього пролягає. Отож маємо

яскраво виражене явище трансонімізації: вулиця, провулок, проїзд *Шереметка* – річка *Шереметка* – село *Шереметка*; площа *Калічанська* – річка *Каліча* – мікрорайон *Каліча* (неофіційно); пров. *Замковий* – урочище *Замкова гора*; вулиця *Крутнів Яр* – урочище *Крутнів Яр*.

Відапелятивна група годонімів та агоронімів представлена порівняно незначною кількістю назв: площа *Царина* (замість 8 Березня); *Славетна* (замість 8 Березня); *Барвиста* (замість *Смирнова Ю.*); *Лівобережна* (замість 1905 року); *Підлісна* (замість *Медвідь Анастасії*); *Скіфська* (замість *Карбишева*). Цікавою є назва вулиці *Праведників світу* (замість *Максимовича*) на честь неєвреїв, які ризикували життям під час Голокосту у Вінниці, щоб врятувати євреїв від знищення нацистами.

Апелятиви, які стали топоосновами нових годонімів, указують переважно на природні особливості місцевості, на місце розташування об'єкта, історію краю тощо.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У Вінниці, як і в інших

містах України, протягом 2022–2023 рр. пройшла хвиля деколонізації топонімів із російським та радянським «відлунням». Відтак вулицям, провулкам, площам повернули історичні назви, є персональні присвяти героям, загиблим у російсько-українській війні.

Урбанонімікон міста Вінниця структурований відонімними та відапелятивними похідними, серед яких переважають годоніми й агороніми антропонімного та топонімного походження. Вони відображають світоглядну позицію містян, мають важливе культурологічне значення, виконують соціальну та етнокультурну функцію. Результати дослідження допоможуть поглибити знання про лексико-семантичні особливості номінацій об'єктів міста Вінниця. Досліджуваний матеріал стане в пригоді під час подальшого вивчення топоніміки, зокрема урбатоніміки української мови.

Перспективним убачаємо дослідження урбанонімікону міста Вінниця в ширшому діапазоні. Okрім годонімів та агоронімів, розглянемо також меморіалоніми й віваріоніми.

Література

- Андрощук, К. М. (2022). Урбаноніми Вінниці у контексті декомунізації (друга хвиля перейменувань 2015–2016 рр.). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, №58, 17-19.
<https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.58.4>
- Негер, О. Б. (2018). Українська урбанонімія Закарпаття у ХХ – на початку ХХІ ст.: монографія, Ужгород: РІК – У, 200c.
- Титаренко, А. А. (2015). Урбанонімія Кривого рогу: структура, семантика, функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата фіол. наук:10.02.01. Дніпропетровськ, 20 с.
- Торчинський, М. М. (2007). Денотатно-номінативна структура топонімікону української мови. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія* : зб. наук. праць. Чернівці : Рута, Вип. 356–359, 375–379.
<https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/1065>

References

- Androshchuk, K. M. (2022). Urbanonimy Vinnytsi u konteksti dekomunizatsii (druha khvylia pereimenuvan 2015–2016 rr.) [The Urbanonomimia of Vinnytsia in the context of decommunization (the second wave of renaming in 2015–2016)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*, № 58, 17-19.
<https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.58.4>
- Neher, O. B. (2018). Ukrainska urbanonimiia Zakarpattia u 20 – na pochatku 21 st.: monohrafiia [Ukrainian urbanonymy of Transcarpathia in the 20th - at the beginning of the 21st century: monograph], Uzhhorod: RIK – U, 200 s.
- Tytarenko, A. A. (2015). Urbanonimiia Kryvoho rohu: struktura, semantika, funktsionuvannia [Urbanonymy of Kryvyi Rih: structure, semantics, functioning]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata filol. nauk:10.02.01. Dnipropetrovsk, 20 s.
- Torchynskyi, M. M. (2007). Denotatno-nominatyvna struktura toponimikonu ukrainskoi movy [The denotative-nominative structure of the toponymicon of the Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Slovianska filologiya*: zb. nauk. prats. Chernivtsi : Ruta, Vyp. 356–359, 375–379.
<https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/1065>

Автори

Наталія Павликівська, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови
e-mail: pavlikivska@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2297-4872>

Конфлікт інтересів

Автори засвідчують про відсутність конфлікту інтересів

Authors

Nataliia Pavlykivska, Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language
e-mail: pavlikivska@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2297-4872>

Conflict of Interests

The authors declare that they have no conflict of interest